

ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ В ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

УДК 351.711:[378.4(477.54+436.1)]

Пересада О. О.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ВЧЕННЯ ПРО КАМЕРАЛІСТИКУ ПРОФЕСОРІВ ІМПЕРАТОРСЬКОГО ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ І. ПЛАТОНОВА ТА Л. ЯКОБА І ПРОФЕСОРІВ ВІДЕНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ І.ЮСТІ ТА І.ЗОННЕНФЕЛЬСА

Розглядається камералістика як наука про державне управління. Політична наука перебувала в різних іпостасях протягом усього існування університету, і ця стаття націлена на те, щоб показати її існування в рамках камералістики. Вивчення камералістики активно відбувалося в Віденському університеті і трохи пізніше – в Харківському університеті. Погляди професорів щодо поширення камеральної науки були спрямовані на впровадження теоретичних ідей про управління державним господарством в практичну площину.

Ключові слова: камералістика, Харківський університет, Віденський університет, державне господарство, бюрократичний апарат

Пересада А. А.

УЧЕНИЕ О КАМЕРАЛИСТИКЕ У ПРОФЕССОРОВ ИМПЕРАТОРСКОГО ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА И. ПЛАТОНОВА, Л. ЯКОБА И ПРОФЕССОРОВ ВЕНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА И. ЮСТИ И. ЗОННЕНФЕЛЬСА

Рассматривается камералистика как наука о государственном управлении. Политическая наука находилась в различных ипостасях на протяжении всего существования университета, и данная статья направлена на то что бы показать ее существование в рамках камералистики. Изучение камералистики активно происходило в Венском университете и немногим позже, в Харьковском университете. Взгляды профессоров относительно распространения камеральной науки были направлены на внедрение идей об управлении государственным хозяйством в практическую плоскость.

Ключевые слова: Камералистика, Харьковский университет, Венский университет, государственное хозяйство, бюрократический аппарат.

Peresada O.

THE THEORY OF CAMERALISM OF PLATONOV AND JAKOB FROM KHARKIV IMPERIAL UNIVERSITY AND YUSTI AND ZONNENFELS FROM VIENNA UNIVERSITY

In current article, cameralism is considered as science of government administration. Political science have been in different hypostasis during all existence of university and because of that fact, current work dedicated to disclose it in terms of cameralism. The theory of cameralism was developed during XVIII century in Vienna University and later in Kharkiv University. Professor's ideas about cameralism was clodely connected with actual state political and economic agenda and practical implementation of comeralism ideas by government.

Key words: Cameralism, Kharkiv University, Vienna University, state economy, bureaucracy,

З плином часу починає збільшуватись кількість завдань, котрі має виконувати держава. Це зумовило, з одного боку, необхідність підготовки й виховання великої кількості професійно загартованих працівників, котрі могли би грамотно, а головне ефективно, виконувати завдання державної політики. З іншого боку, ці працівники мали бути патріотично, і навіть фанатично, налаштовані на збереження та підтримку монархії у всіх її проявах. І якщо стосовно виховання патріотизму задля державного будівництва думки вже викладались та існували деякі напрацювання [1, с. 193], то виховання професіоналів – чиновників потребує більше часу і системності, конкретних навичок і знань. У цьому своєму специфічному виховательсько-педагогічному завданні камералізм трактувався як підготовка (профільна) вихованих урядових чиновників, котрі могли би найкращим чином для державної скарбниці, управляти окремими галузями, видобувати прибуток від природних ресурсів, вдосконалювати ремесла, упорядковувати та займатися станом фінансів [2].

Виникали нові практичні питання та завдання, котрі потребували вирішення. Ці питання спонукали до розвитку наукових існуючих на той час теоретичних концепцій, а також розробку нових, котрі могли би йти у ногу з часом і давати відповіді на нагальні питання.

Німецький камералізм, з точки зору фінансистів XIX ст. та фінансистів сучасності, був своєрідним проявом та відгалуженням меркантилізму, котрий специфічно розвивався в умовах управління фінансовим господарством Німеччини [3]. Німецькі камералісти зробили спробу системного підходу до управління «камера». Окрім управління виключно фінансами держави, камералістика також починає займатися іншими питаннями державного управління, оскільки неможливо відгалужувати регламентування фінансів держави окремо від загального політичного управління. Наведемо приклад податків. Податки не є інструментом лише збору коштів. Збір податків націлений на забезпечення діяльності держави [4], забезпечення всіх функцій. Також податки мають функцію виконання державою її обов'язків як зовнішніх, так і внутрішніх. Коли людина сплачує податки, вона розраховує на те, що вони підуть на користь держави та кожного окремого громадянина. Виходячи з цього, вже можна говорити про

нероздільність фінансового та державного управління. Зокрема, «батьками-засновниками» фінансової науки у європейській літературі визнають Л. Секендорфа (1626-1692), І.Ф.Юсті (1717-1771) та І. Зонненфельса (1732-1817). Вагомий внесок у розробку фінансової проблематики вніс Л. фон Секендорф – міністр фінансів герцога Ернеста Кобургського, який за визнанням сучасників, був одним із найвидатніших учених-фінансистів. Як відзначав В.О. Лебедев, авторитет Л. фон Секендорфа був настільки великим, що сучасники називали його «найбільш благородним серед християн, найбільшим християнином серед благородних» [5, с. 63].

І І. Зонненфельс, і І. Юсті, намагались визначити, яким чином слід використовувати та змінювати законодавство для формування механізмів функціонування фінансових систем, яку роль законодавство відіграє у цьому. На сьогоднішній день фінансова та правова система є невід'ємними частинами, регламентація держаних фінансів постійно змінюється та вдосконалюється. У XVII-XVIII ст. такого чіткого взаємозв'язку не існувало і з'явилась нагальна потреба у значній кількості різноманітних теоретичних напрацювань з цієї проблематики. Потім їх слід перевірити на практиці, робити висновки і знову змінювати. І сьогодні фінансове законодавство піддається постійним змінам, зокрема в Україні – у часи перманентного реформування та вдосконалення фінансової системи.

Камералістика (нім. Kameralistik – від пізньолат. Camera – палацова скарбниця), в німецькій економічній літературі у XVII-XVIII ст. – сукупність адміністративних і господарських знань з ведення камерального (палацового і в широкому сенсі державного) господарства; спеціальний цикл адміністративних і економічних дисциплін, котрі викладались у середньовічних університетах, а також з другої пол. XIX ст. в університетах Росії [6].

Платонов (Холмогоров) Іван Васильович, (1803-1890) – юрист, професор і почесний член Харківського університету; освіту здобув у Віфанській семінарії і Московській духовній академії. Після дворічного слухання лекцій з правознавства в Петербурзькому університеті І. Платонов слухав лекції з тієї самої спеціальності в Берлінському університеті. Після повернення він витримав іспит на ступінь доктора прав і в 1835 р. був призначений на кафедру законів благоустрою і благочиння державного в Харківський

університет. У 1856 р залишив службу при університеті [7].

У своїй промові «Про камеральну освіту» в 1845 р. професор права І. Платонов показує походження відділу камералістики, предмет науки, історію її розвитку в Європі і Російській Імперії, перспективи розвитку камералістики в Російській імперії [8, с. 12]. І. Платонов вказував, що необхідно задоволення суспільних потреб, тому що без цього міста можуть занепасти [8, с. 17]. Необхідно, наприклад, утримання армії для захисту від зовнішнього ворога. «Держава для свого життя і діяльності має такі свої потреби, як і людина має свої власні» [8, с. 19-20]. Уряд має сприяти розвитку різних форм промисловості, виробництва, щоб бути конкурентоспроможним на світовому ринку [8, с. 26]. Для цього й потрібні камеральні науки, як є втіленням науки про «господарювання» і адміністративної науки. Таким чином, камералістика повинна складатися з двох частин – законодавчої та управління державним господарством. І. Платонов вважає, що для камеральної освіти необхідні природничі науки (фізика, географія, хімія, ботаніка, геологія, зоологія) і господарські науки (сільське господарство, лісівництво, архітектура, політекономія, статистика, закони благоустрою і благочиння держави, фінанси) [8, с. 33].

На думку І. Платонова, витоки вивчення і досліджень в області камералістики на німецьких землях були зумовлені тридцятирічною війною. Після неї гостро постало питання про необхідність ретельного й упорядкованого ведення державного господарства [8, с. 40-41]. Таким чином, теоретично починає вимальовуватися камералістика на початку другої половини XVII століття. Першим читати лекції з камералістики почав Т. Томазі в Галльському університеті, спираючись на твори Ф.Л. Заккендорфа. У 1727 році відкривається кафедра камералістики в Галльському і Франкфуртському університетах. Після цього камералістика починає розвиватися в багатьох інших німецьких університетах. У Віденському університеті кафедра відкривається в 1763 р. завдяки зусиллям Йозефа фон Зонненфельса. Барон І. Зонненфельс – відомий письменник і юрист (1732-1817) [9]. Він був першим у Відні професором політичної і камеральної науки [10, с.191].

У той час фінанси становили ядро камералістики. Німецькі фінансисти розглядали фінанси як частину камеральних наук,

які вивчають палацове та державне господарство в цілому. Вони здійснили першу спробу систематичного викладу фінансового управління, заклавши міцний фундамент фінансової науки [11, с. 23].

Видатну роль у формуванні розвитку камералістики вніс професор Харківського університету Людвіг Гайнріх фон Якоб. Значною мірою завдяки саме йому камералістика потрапила у стіни Харківського університету. Німецьке бачення управлінської науки привніс Л. Якоб до Харківського університету, залишивши значний слід не тільки в історії системи університетської освіти Російської імперії в цілому. Без перебільшень В. О. Лебедев називав Л.Якоба одним із найвизначніших економістів початку XIX століття [5, с.83].

Великий вплив на камералістику мала видатна праця А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів». Зокрема вона вплинула і на погляди Л Якоба. Будучи послідовником А. Сміта, Л Якоб дещо інакше ставився до структури та класифікації політичної економії. Л Якоб виокремив фінансове право як окрему науку, відділивши її від політекономії. У цьому його значна заслуга – виокремлення із політекономії фінансового права з власним предметом дослідження, що являє собою окрему сукупність знань та є економічною дисципліною. Л. Якоб розділяв економіку на три складові: політекономію, фінансове право та цивільне право – тобто науку про народне господарство, державну економіку та економічну діяльність держави відповідно. Саме Л. Якоб доклав чималих зусиль для відокремлення юридичної складової від економічної науки.

У своїй промові «Про вплив університетів на освіту і добробут народу» Л. Якоб наголошує, що для державної служби більш необхідно отримання освіти, ніж робітництво і тому необхідна підтримка науки державою [1, с. 194]. Л. Якоб розробив та викладав власний курс фінансового права, що в свою чергу вважав предметом науки про державне господарство, котру він викладав в Харківському університеті в рамках комплексу камеральних наук.

В умовах тодішньої Російської імперії, Л. Якоб мав вкрай прогресивні погляди, приміром, дуже завзято критикував кріпацьке право. Він вважав, що свобода у суспільстві має проявлятися у всьому, виступав та обґрунтовував необхідність скасування кріпацького права, вважав, що праця за наймом є набагато вигіднішою та

ефективною, про що писав у своїй праці «Про порівняльну вигідність кріпосного права і вільнонайманої праці». Погляди Л. Якоба фокусувались і на таких конкретних речах, як чеканка монет приватними особами, передача пошти в оренду, передача лісів у приватну власність [12].

У XVIII ст. камералістика фокусується на теоретичному осмисленні держави, отримуючи при цьому нові назви: «поліцейська наука», «загальна політична наука». «Policey», вважав І. Зонненфельс, повинна «забезпечувати та підтримувати внутрішню безпеку суспільства», яка за допомогою правильного законодавства викоринює і запобігає все, що суперечить природі суспільного блага і перешкоджає його досягненню [2, с. 24]. Варто відзначити, що І. Зонненфельс мав неабиякий вплив на імператрицю Марію-Терезію. Так, завдяки його праці «Ueber Abschaffung der Tortur», в Австрії було скасовано катування [9].

Йоганн Генріх Готліб фон Юсті – один із головних представників камералізму, численні праці якого були присвячені вченню про внутрішнє державне управління, що має на меті загальне благо, щастя кожної окремої людини і всього суспільства. Оскільки економічна діяльність, що породжує конкуренцію, роз'єднує людей, держава як особливий соціально-політичний інститут мала взяти на себе завдання приведення їх до згоди.

У сфері наукових досліджень про роботу поліції І. Юсті виклав ідеї функціонування правоохоронних органів, що відрізнялися від поглядів більшості своїх сучасників. Поліція, на його думку, має відігравати роль посередника між суб'єктами права і державою [9].

Роботи І. Юсті в своїй праці «Істрія економічного аналізу» розглядав Й. Шумпетер. З одного боку, критикуючи Юсті за те, що він не продемонстрував зв'язок економічних явищ між собою та їх взаємну зумовленість, керувався аргументацією звичайного здорового глузду, а з іншого – віддаючи належне за те, що він вносив реальні зміни в політику своєї країни, приймаючи в ній безпосередню участь. Й. Шумпетер підкреслює значимість праць І. Юсті в дослідженні «держави добробуту» [13].

І. Юсті, як і І. Зонненфельс, величезне значення приділяв необхідності регламентування державою сільського господарства, промисловості, торгівлі, грошового обігу, банків. Також уряд

зобов'язувався покращувати освіту, зміцнювати міста, дбати про протипожежну безпеку і таке інше. З цієї точки зору ми можемо говорити про камералістику як «науку про все», про спроби регламентації всіх сфер життя, при цьому не ґрунтуючись на ідеї тотального контролю за всіма громадянами.

Деякий час по тому виходить праця А. Сміта «Дослідження про природу й причини багатства народу» [14], яка не могла не вплинути на камералістику. Поступово вчення А. Сміта почало проникати в камералістику на німецьких землях і замість багатства, і державної скарбниці на передній план починає виходити добробут народу, від якого залежить багатство держави.

Формування каст різних сфер управління – одна з основних думок, яку хоче донести до нас І. Платонов. Це необхідно для повноцінного, професійного управління державним господарством. Державні чиновники повинні займатися не політикою, а виключно господарством. Обов'язком чиновника є найбільш раціональне, ретельне, ефективне використання ресурсів держави незалежно від зміни влади. Тому і зараз законодавство багатьох країн світу намагається максимально відгородити чиновників від участі в політиці. Безумовно, це виходить далеко не завжди, тому що існує велика спокуса чиновника взяти участь у політиці будь-яким неформальним способом.

І. Платонов, будучи професором імператорського Харківського університету, вважає, що чиновники повинні вірно служити государю імператору і благу Вітчизни. Крім ведення господарських справ, вони не повинні забувати і про свій обов'язок царю. На основі відданості «помазаннику Божому» слід створити систему практично ідеальних, з точки зору держави, службовців – добре навчених професіоналів, готових виконувати свою роль, залишатися вірними ідеям монархії.

Завдяки напрацюванням з ведення державного господарства, камералістики, Російська імперія через 50 років повинна стати нарівні з європейськими державами – вважає І. Платонов [8, с. 143-144].

Таким чином, камералістика, на перший погляд, вчення, побудоване на бажанні керувати і контролювати за допомогою бюрократичного апарату всі сфери життя. Найважливіший момент камералістики, важливість якого почали усвідомлювати в багатьох державах після кризи ліберальних

концепції Адама Сміта і наступної кризи, – це соціальна політика, необхідність втручання держави в справи громадян, в їх особисту свободу. Це порушувало основні ідеї про недоторканність приватного життя, свободу ринку, підприємництва. Можна сказати, що ідеї камералістів стали використовуватися на початку ХХ століття за часів Великої депресії в США. Чи можливо управління, регламентування суспільства без догляду в авторитарні і навіть деспотичні методи управління? У своїй промові «Про камереальну освіту» І. Платонов детально описує підготовку кадрів чиновницького, бюрократичного апарату для управління державним господарством: які науки і скільки часу повинні вивчатися на різних рівнях підготовки, якими навичками повинні володіти, закінчивши курси наук, студенти. Тобто, по суті, він відштовхується від суто теоретичного сприйняття державної скарбниці (камера) і описує практичні рекомендації про «застосування» отриманих знань і навичок у результаті навчання. Саме тих управлінців, які стануть ідеальними гвинтиками державної машини, керуючи різними сферами життя громадян, – починаючи з зовнішньої політики і закінчуючи регламентацією повсякденної діяльності. Але такий контроль не повинен прямо обмежувати особисті свободи громадян. Держава повинна виступати як помічник, а не як наглядач або командир. Створюючи методіку управління державою, камералізм в своїй суті несе ідею регламентації основних принципів життєдіяльності, проте залишаючи особисті свободи, свободу підприємництва, цивільні права. Ця, певною мірою, суперечлива сутність камералізму є його унікальністю і підкреслює його крайню актуальність сьогодні. Камералізм багато в чому випередив свій час.

І. Платонов, І. Юсті та І. Зонненфельс зупиняються на одних і тих самих питаннях – управління державним господарством, політикою, пошуком суспільного блага для усіх громадян, проблемою державної служби. Це дозволяє нам говорити про спільні вектори розвитку того часу, проникнення західних ідей у стіни Харківського університету та їхнє подальше розроблення, надаючи їм специфіку Російської імперії в питаннях економіки, промисловості, освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пересада О. О. Аналіз промов, вимовлених на урочистих зборах імператорського харківського університету 1806-1812 / О. О. Пересада // Вісник Харків. ун-ту. Питання політології. – Х., 2015. – Вип. 28. – С. 189-195.
2. Зубков К. И. Камерализм как модель взаимодействия государства и общества: новое прочтение / К. И. Зубков // Уральский исторический вестник. – 2014. – № 3 (40). – С. 20-29.
3. Пушкарева В.М. История финансовой мысли и политики налогов: учеб. пособие для вузов. / В.М. Пушкарева. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 256 с.
4. Кураков Л. П. Экономика и право: словарь-справочник / Л. П. Кураков, В. Л. Кураков, А. Л. Кураков. - М.: Вуз и школа, 2004. – 1072 с.
5. Лебедев В.А. Финансовое право / В.А. Лебедев. - М.: «Статут», 2000. - Том 2. - 461 с.
6. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. Изд. 2-е, перераб. и доп. М.: Большая рос. энцикл, 2000. - 1456 с.
7. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. - СПб.: Брокгауз-Ефрон. 1890-1907.
8. Платонов И. Речь о камеральном образовании, произнесённая доктором прав, ординарным профессором законов благоустройства и благочиния государственного, Иваном Платоновым / Иван Платонов. – Харьков, 1845. – 144 с.
9. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. - СПб.: Брокгауз-Ефрон. 1890-1907. – Т. 12 – 635с. XII, Т. 41 – 576с.
10. Ковальов В. В. Корпоративні фінанси та облік: поняття, алгоритми, показники: навч. посібник. Ч.1 / В. В. Ковальов. – М.: Проспект, КНОРУС, 2010 р. - 768 с.
11. Матеріали Восьмої Всеукраїнської (із зарубіжною участю) наукової конференції студентів та молодих учених «Актуальні проблеми розвитку фінансів та фінансової науки: ідеї та їх впровадження» – Красноармійськ: ДонНТУ, 2015. – 160 с.
12. Хохуляк В. В. Камералістика та її вплив на становлення вітчизняної науки фінансового права ХІХ століття / В. В. Хохуляк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція. – 2013. – Вип. 6-1(1). – С. 218-221.
13. Шумпетер Й. История экономического анализа /пер. с англ. под ред. В.С. Автономова, в 3-х т. Т. 1. – 552 с. – Т. 2. – 504 с., Т. 3. – 688 с. СПб.: Экономическая школа, 2001.
14. Адам Смит. Исследование о природе и причинах богатства народов / Смит Адам. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1962. – 920 с.